

rı temsil eden çift gözlü "he" harfinin insan gözüne benzetilen gözlerinden akan derya misali yaşlar (seylâb-ı aşk) bir göl veya deniz meydana getirmekte, diğer taraftan da Ferhad veya Mecnûn gibi aşktan dolayı dağlara düşmüş bir âşığın halini anlatmak maksadıyla dağların üzerine resmedilmiş ve kendisi de şekliyle bir dağı andıran ve dağ başına benzeyen bu harfin tepe noktasından tüten dumanlar âşığın aşk elinden yanıp tutuştuğunu, dumanının göklere çıktığını gösterir. Bu yazı-resimlerin hemen hepsinde genellikle ta'lik hattıyla yazılmış, "Âh minel aşk ve hâlâtihî, ahraka kalbî bi-harârâtihî" (Âh bu aşktan ve hallerinden, ateşi kalbimi yaktı) beyti ve konuyla ilgili başka manzum ve mensur ifadeler yer almaktadır (bk. Aksel, s. 49, 52-55).

Aşk konusu Türk müzikisinde de önemli bir yer tutmaktadır. Maddî aşkın terennüm edildiği şarkılar başta olmak üzere çeşitli formdaki lâdinî eserler arasında, bazan ilâhî aşkın da ifade edildiği gazel formunun ayrı bir yeri vardır. Dinî müzikinin tekke müzikisi kolunda da başta Mevlevî âyinleri olmak üzere na't, durak, ilâhî, tevşih ve bilhassa irticâlen okunan kasideler konunun işlendiği belli başlı formlardır. Bu eserlerde ele alınan aşk esas itibarıyla tasavvufî ilâhidir. Fakat na't ve tevşihlerde Hz. Peygamber'e ve tarikat pîrlerine karşı duyulan aşk ve muhabbet de dile getirilmiştir. Mevlevî âyinleri güfteleri itibarıyla genellikle Hz. Mevlânâ'nın ilâhî aşkı işleyen âşıkane gazelleriyle, *Meşnevî*'sinden seçilmiş bu konudaki beyitlerin bestelenmesinden meydana geldiği için hemen tamamen aşk konusunu işler. Bunlar arasında, "Beste-i Kadîm" adıyla tanınan ve ilk üç Mevlevî âyinden biri olan hüseyinî âyinde yer alan ve daha sonra pek çok âyinde de tekrar edilmiş olan, güftesi Mevlânâ'ya nisbet edilen, "Âh mine'l-aşk ve hâlâtihî / ahraka kalbî bi-harârâtihî / mâ nazara'l-aynû ilâ gayrikûm / ukümü billâhî ve âyâtihî" kıtası ile bunun Türkçe'si olan mütercimi meçhul, "Âh güzelin aşkına hâlâtına / Yandı yürek aşk harârâtına / And içereç gayri güzel sevmezem / Tanrı'ya vü Tanrı'nın âyâtına" kıtası pek meşhurdur ve aşk konusunun âyinlerde nasıl önemli bir yer tuttuğunun da en açık ifadesidir. Bu Arapça kıtanın ilk iki mısraı Şeyh Galib'in, "Ey rûh-ı pâkinde iyan nûr-ı zât" matla'lı terciinde vasıta beyti olarak kullanıldığından bazılarınca beytin ona ait olduğu söylenirse de bu yanlıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

- Dihhudâ, *Luğatnâme*, s. 264-271; Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Divanı* (nşr. Âsaf Hâlet Çelebi), İstanbul 1943; Sinan Paşa, *Tazarru'nâme* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1971, s. 187-215; Fuzûlî, *Leylâ ile Mecnun* (nşr. Necmettin Halil Onan), İstanbul 1956, s. 1-8; Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (nşr. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1968, s. 27; Emin Nihad Bey, *Müsamematnâme: Gece Hikayeleri* (haz. M. İsmet Uzun), İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser: 20); A. Nihat Tarlan, *İslâm Edebiyatında Leylâ ve Mecnun Mesnevisi* (doktora tezi, 1922), Türkiye Araştırma Merkezi, nr. 1; a.mlf., *Şeyhî Divanını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 4-7, 9, 21-26; *Mevlevî Âyinleri* (İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı), İstanbul 1934, VI, 270-271 (notası), 277 (güftesi); Haydar Tolun, *Aşk Edebiyatı*, Bursa 1936; Pertev Nâili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 85; Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 5-10, 270-272, 280-281, 289-290; Ağah Sırrı Levend, *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi*, Ankara 1959, s. 1-7, 370-383; a.mlf., *Divan Edebiyatı*, s. 24; Bedri Noyan, *Aşk Risalesi*, Aydın 1959; Malik Aksel, *Anadolu Halk Resimleri*, İstanbul 1960, s. 49, 52-56; a.mlf., "Âh Minelâşk Yazı-Resim... Tabiat", *TFA*, sy. 213 (1967), s. 4378-4381; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 70, 71, 74, 80, 86, 89; Özege, *Katalog*, I, 83; II, 569, 861; III, 967; E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 1973-75, I, 20-25; II, 31-32; Filiz Çağman — Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslâm Minyatürleri*, İstanbul 1979, rs. 11, 16, 17, 22, 45, 48; Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Ankara 1982; a.mlf., *İslâm Estetiği ve İnsan*, İstanbul 1989, s. 38-53, 97-105; Nejat Muallimoğlu, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, İstanbul 1983, s. 35-40; Abdülbâki Gölpınarlı, *Şeyh Galib: Seçmeler ve Hüsn ü Aşk*, İstanbul 1976, s. 32-40; a.mlf., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 456; Cemal Kurnaz, *Hayatı Bey Divanı Tahlîli*, Ankara 1987, s. 404; Gül Derman, *Resimli Taş Baskısı Halk Hikâyeleri*, Ankara 1989, s. 19-40, 60-65, rs. 1-180; Hikmet Dizdaroğlu, "Bayburtlu Celâlî'nin Şiirleri: IV", *TFA*, sy. 131 (1960), s. 2171; Cahit Kavar, "Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ü Züleyha'sı", *TDAY Belleten* 1968 (1969), s. 157-169; İsmail Ünver, "Mesnevî", *TDL*, nr. 415-416-417 (1986), s. 430-463.

MUSTAFA UZUN

AŞKÂBÂD

(عشق آباد)

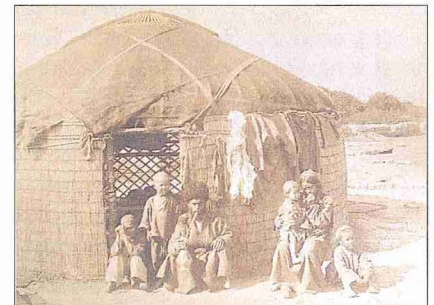
Türkmen
Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin
başşehri.

Hazar denizinin doğusunda bulunan Karakum çölünün güneyinde, Sovyetler Birliği ile İran arasında uzanan Kopetdağ silsilesinin kuzey eteklerinde sınırdan 30 km. içeride yer alır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar halkını Teke (Tekke) Türkmenleri'nin teşkil etmesi sebebiyle

Ahal Teke adıyla anılan vahalar bölgesinin 500 çadırılık en önemli obası (avul) iken bölgenin 1881'de Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra şehir haline getirilmiştir. Ruslar'ın önce bir kale inşa ederek burayı yeni kurdukları Zakarpiskaya (Mâverâ-i Hazar, Transcaspia) eyaletinin başşehri yapmaları ve dört yıl sonra, Hazar denizi kıyısındaki Krasnovodsk'u Buhara ve Taşkent'e bağlayacak olan demiryolu hattını buradan geçirmeleri üzerine şehir Rus göçmenlerinin akınına uğrayarak kısa sürede önemli bir ticaret ve hafif endüstri merkezi haline geldi. Aralık 1917'de kurulan Bolşevik yönetim Temmuz 1918'de Beyaz Rus ve Türkmenler'den oluşan karşı devrimcilerin eline geçtiye de bir süre sonra General Kuybiçev kumandasındaki Kızıl Ordu birlikleri şehri geri aldı ve Aşkâbâd adı, ilk Bolşevik yönetimin kurulmasında etkili olan ihtilâlcı Poltoratsk'ın adıyla değiştirildi. Şehir 1924 yılında, Sovyetler'in yapılaşma hareketi sırasında yeni kurulan Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başşehri haline getirildi ve 1927 yılında adı tekrar Aşkâbâd'a çevrildi.

Aşkâbâd, 1948'de geçirdiği çok büyük bir deprem sonucu tamamen yıkılmış ve daha geniş bir alan üzerinde aynı plana göre fakat daha alçak binalarla yeniden inşa edilmiştir. Bugün bir ticaret, sanayi, kültür ve sanat merkezi durumundadır. Şehirde başlıca cam, motor, karoser, tarım aletleri, pamuklu ve ipeklî dokuma, iplik, ayakkabı ve gıda sanayii üzerine çeşitli fabrika ve imalâthaneler bulunmaktadır. M. Gorki Türkmen Üniversitesi başta olmak üzere altı yüksek öğretim kurumu, Türkmen İlimler Akademisi ve özellikle bu akademinin Sovyetler Birliği'nde tek olan Çöl Enstitüsü ile

XX. yüzyıl başlarında Aşkâbâd yöresinden bir Türkmen ailesi fotoğrafı (İÜ Ktp., Albüm, nr. 91355)

Güney Türkmenistan Arkeoloji Enstitüsü şehirdeki ilmi kuruluşların başlıcalarını teşkil etmektedir. Kültür ve sanat kuruluşlarının en önemlileri ise bölgede yapılan kazılarda bulunmuş eski eserlerin korunduğu arkeoloji müzesi, Türkmen etnografyası üzerine büyük değer taşıyan eşyaya sahip etnografya müzesi, Farsça yazmaların bulunduğu bir araştırma kütüphanesi, opera, çeşitli tiyatrolar ve şehri bir sinema sanayii merkezi haline getiren film stüdyolarıdır.

1984'te 351.000 olan nüfusun % 30'unu Türkmenler, gerisini Ruslar (% 50) ile diğer Sovyet halkları teşkil eder. Şehrin merkezi olduğu Aşkâbâd ili, Ahal Teke vahalarının ve Karakum çölünün tamamını içine alan 95.400 km² araziye ve 440.000 nüfusa (1983, tah.) sahip olup nüfusun 3/4'ünden fazlası Aşkâbâd şehrinde, gerisi de yine vahalarda yer alan Bezmein ve Tecen kasabalarıyla daha küçük yerleşim birimlerinde yaşamaktadır. 1962'de yapımı tamamlanan Karakum Kanalı ile sulanan vaha topraklarında pamuk, tahıl, sebze ve üzüm, kavun, karpuz gibi meyveler yetiştirilip hayvancılık yapılır; en önemli hayvancılık ürünü karakul kuzusu postudur (astragan). Bölgede çıkarılan başlıca yeraltı zenginlikleri çinko, kurşun, sülfür ve bariittir.

Aşkâbâd'ın 7 km. batısında, herhangi bir binası ayakta kalmamış olan Ortaçağ şehirlerinden Nesâ'nın harabeleri, 10 km. doğusunda da Asya'nın en eski yerleşim merkezlerinden birine ait kalıntıların ortaya çıkarıldığı Anav kurganı (höyük) bulunmaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan iki tepeden ibaret Anav kurganında XX. yüzyılın başlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucu dört kültür katından oluşan bir medeniyetin izleri tesbit edilmiştir. Orta Asya ve ona bağlı olarak da Batı Çin tarihi için büyük önem taşıyan Anav'ın ilk kültürü kerpiç evlerde oturan, ziraati, hayvan evcilleştirmeyi ve çanak çömlek yapmayı bilen bir Neolitik devir (yeni taş devri) medeniyetine, son kültürü ise demiri tanıyan bir maden devri medeniyetine aittir. Kronoloji konusunda yapılan son çalışmalarla üçüncü kültürün milattan önce III. binyılın ortalarına ait olduğu anlaşılmıştır. Birinci kültürün ise milattan önce VI. binyılın sonlarına veya V. binyılın başlarına ait olduğu sanılmaktadır ki bu durum Orta Asya'da da Ön Asya'dakiler kadar eski medeniyetlerin varlığını göstermektedir. Anav kurganının yakının-

da, kitâbesinden Ebû'l-Kâsım Bâbü'r (ö. 861/1457) tarafından yaptırıldığı anlaşılan bir de cami bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Schaeffer, *Stratigraphie Comparee et Chronologie de l'Asie Occidentale*, London 1948, s. 598-599; R. H. Dyson, "Problems in the Relative Chronology of Iran", *Chronologies in Old World Archaeology* (nşr. R. W. Ehrich), Chicago 1967, s. 247, 512; Shirin Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London, 1986, s. 317; "Anav", *TA*, II, 456-457; W. Barthold, "Ahal Teke", *IA*, I, 155; a.mlf., "Aşkâbâd", *IA*, I, 710; a.mlf., "Etek", *IA*, IV, 398; Mehmed Saray, "Türkmenler", *IA*, XII/2, s. 661-673; B. Spuler, "Aşkâbâd", *EJ²* (İng.), I, 700-701; a.mlf., "Ashkhabad", *Elr*, II, 750; Th. Shabad, "Ashkhabad", *EAm*, II, 436; G. E. Wheeler - A. Sheehy, "Ashkhabad", *EBR*, II, 572; *ABr*, II, 471-472.

SARGON ERDEM

AŞKIYYE

(عشقية)

Tayfûriyye'den
Şütâriyye'nin bir kolu.

Ca'fer es-Sâdık ile başlatılan ve birbiri-nden farklı şekillerde kaydedilen bu tarikatın silsilesinde Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebû'l-Hasan el-Harakânî gibi *sekr**, *fenâ** ve aşk konusundaki fikir ve sözleriyle tanınmış büyük sûfiler yer alır. Aşkıyye (İşkıyye), belli birtakım âdâb ve erkânı bulunan bir tarikat olmayıp tamamıyla tasavvufun hususi bir temayülünü ifade eder. Bu temayülde olanlara göre ibadet mutlaka gerekli olmakla birlikte Allah'a ibadetle değil, aşk ve muhabbetle varılır. Bâyezîd-i Bistâmî'ye göre kâfileden önce menzile varmak ibadetle değil ancak sevgiyle olur. Bu sebeple hakiki mürid gece yatıp uyusa bile sabahleyin kâfileden evvel menzile

varır; kıldığı namaza ve tuttuğu oruca değil, Allah'ın lutfuna ve keremine bel bağlar. Bu anlayışa sahip bir kişi hangi tarikata mensup olursa olsun Aşkıyye'ye dahil olmuş kabul edilir. Bir sınıflamaya göre mutasavvıflar dört kısma ayrılırlar: Hulûliyye, İttihâdiyye, Vâsiliyye, Uşşâkiyye. Uşşâkiyye Allah'a aşk vasıtasıyla erme yolunu seçtiği için bu ismi almıştır. Burada Uşşâkiyye ile Aşkıyye aynı mânaya gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Zebidî, *İkd*, s. 88; a.mlf., *İthâfû'l-Asfiyâ*, s. 245; Ma'sum Ali Şah, *Tarâ'îk*, I, 286; II, 151-152.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

AŞKÎ, Kadîm

XV. yüzyıl divan şairi.

Tezkirelerde ve diğer kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Aşkî, aynı mahlası taşıyan daha sonraki birkaç divan şairinden ayırt edilmek için "Kadîm" sıfatıyla anılmaktadır. Sehî Bey, tezkiresinde onun Fâtih Sultan Mehmed devri şair ve musahiplerinden, şiiri iyi bilen ve döneminde rağbet gören bir sanatkar olduğunu belirtmektedir. Latîfî ise Aşkî'nin şiirlerinin sade ve "vezne uydurulmuş sözlerden ibaret" olduğunu, padişahın gördüğü ilginin bu sebeple zamanın şairlerince kıskanıldığını kaydeder. Ayrıca Fenâî adlı bir şairin, Aşkî'nin günde 100 akçe almasını kıskandığı için, yazdığı bir beyiti naklederek yeteksiz ve hünersiz kişilerin talihleri sayesinde itibar gördüklerinden şikâyetle sözlerini bitirir. Âşık Çelebi de Sehî ve Latîfî'ye uyararak tezkiresinde Aşkî'ye yer verdiğini, ancak onun anılmaya değer bir beytinin bile bulunmadığını söyler.

Molla Aşkî Mescidi ve Aşkî'nin aynı mescidin hazîresindeki mezarı - Balat / İstanbul

